

نقش دولت در حفظ حقوق عمومی و تأمین عدالت اجتماعی در ایران

جمشید حسین زاده^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۱ تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۰۵/۲۸

چکیده

این پژوهش با بهره‌گیری از روش تحلیلی-توصیفی و مطالعه تطبیقی تجارب بین‌المللی، به واکاوی نقش و عملکرد دولت ایران در حوزه‌های کلیدی حقوق عمومی و عدالت اجتماعی می‌پردازد. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که **شکاف ساختاری بین اصول مترقی قانون اساسی و سازوکارهای اجرایی، اصلی‌ترین مانع در تحقق این دو مفهوم است. از جمله چالش‌های شناسایی شده می‌توان به نابرابری فزاینده در توزیع فرصت‌ها (با ضریب جینی ۴۲.۰ در سال ۱۴۰۲)، محدودیت‌های نظام‌مند در آزادی بیان و اجتماعات (بر پایه گزارش سالانه دیدهبان حقوق بشر در ۲۰۲۴)، و شیوع فساد اداری (رتبه ۱۴۹ ایران در شاخص ادراک فساد سازمان شفافیت بین‌الملل، ۲۰۲۳) اشاره کرد. این پژوهش با تحلیل داده‌های ثانویه شامل اسناد بالادستی، آمارهای رسمی مرکز آمار ایران و گزارش‌های نهادهای بین‌المللی، همراه با مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۲۰ کارشناس حوزه‌های حقوقی، اقتصادی و اجتماعی، راهکارهای عملیاتی زیر را پیشنهاد می‌دهد: ۱. اصلاح نظام پاسخگویی از طریق ایجاد مکانیزم‌های شفاف نظارتی و تقویت نهادهای مستقل ضدفساد، ۲. توانمندسازی نهادهای مدنی با حذف موانع قانونی فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد، ۳. اجرای سیاست‌های بازتوزیعی هدفمند مانند مالیات تصاعدی بر ثروت و توسعه بیمه‌های اجتماعی فراگیر. این مطالعه نشان می‌دهد که ترکیب حکمرانی شفاف، مشارکت شهروندی و بازتعریف نقش تنظیم‌گری دولت می‌تواند گام مؤثری در کاهش شکاف بین نظریه و عمل باشد. حقوق عمومی و عدالت اجتماعی، سنگ بنای مشروعیت دولت در جوامع مدرن است. در ایران، علیرغم تأکید قانون اساسی بر اصولی چون «عدالت اجتماعی» (اصل ۳) و «حقوق شهروندی» (منشور حقوق شهروندی، ۱۳۹۵)، شواهد حاکی از شکاف عمیق بین گفتمان و عمل است.

واژگان کلیدی

حقوق اساسی، حقوق شهروندی، آزادی‌های فردی و اجتماعی، حقوق اقلیت‌ها، حقوق بشر، عدالت اجتماعی

۱. دانشجوی دکترای تخصصی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

۱. بیان مسئله:

در بستر تحولات پیچیده اقتصادی، اجتماعی و سیاسی ایران، تضمین حقوق عمومی و عدالت اجتماعی به عنوان دو رکن اساسی مشروعیت حکومت، با چالش‌های ساختاری عمیقی روبروست. بررسی داده‌های معتبر داخلی و بین‌المللی، تصویری چندلایه از این چالش‌ها ترسیم می‌کند:

۱.۱. نابرابری‌های اقتصادی - اجتماعی:

- شکاف درآمدی سهم ۱۰٪ ثروتمندترین خانوارها از کل درآمد کشور به ۷.۳۱ درصد رسیده است (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲)^۱، در حالی که سهم ۱۰٪ فقیرترین خانوارها تنها ۴٪.۲ است. این نابرابری در مناطق روستایی (ضریب جینی ۴۳.۰) نسبت به مناطق شهری (۳۹.۰) بارزتر است.

- فقر چندبعدی: ۳۰٪ جمعیت ایران زیر خط فقر چندبعدی (شامل دسترسی به آموزش، بهداشت و مسکن) زندگی می‌کنند (گزارش برنامه توسعه ملل متحد، ۲۰۲۳).

- تبعیض جنسیتی: نرخ مشارکت اقتصادی زنان با ۳٪.۱۶ (مرکز آمار، ۱۴۰۲)، در مقایسه با مردان (۷.۶۴٪)، نشانگر شکاف عمیق در فرصت‌های شغلی است.

۱.۲ ضعف حاکمیت قانون:

- شاخص حاکمیت قانون: ایران در رتبه ۱۱۷ از ۱۴۰ کشور (پروژه عدالت جهانی، ۲۰۲۳) قرار دارد که بیانگر مشکلاتی چون عدم استقلال قضایی، فساد در دستگاه قضا و دسترسی نابرابر به عدالت است.

- کاربرد گزینشی قوانین: ماده ۶۱۰ قانون مجازات اسلامی (اخلال در نظم عمومی) در سال ۱۴۰۲، ۴۰٪ افزایش پرونده‌های قضایی را به خود اختصاص داده است (عفو بین‌الملل، ۲۰۲۴). این در حالی است که پرونده‌های مرتبط با فساد کلان اقتصادی، اغلب با کندی یا ابهام مواجه می‌شوند.

۱.۳ محدودیت‌های حقوقی - سیاسی:

- سرکوب آزادی‌های مدنی: بر اساس گزارش دیدهبان حقوق بشر (۲۰۲۴)، ایران در شاخص آزادی‌های سیاسی (Freedom House) نمره ۱۷ از ۱۰۰ را کسب کرده است. مواردی چون **سانسور مطبوعات، ممنوعیت تجمعات مسالمت‌آمیز و حبس خودسرانه فعالان، فضای مدنی را محدود ساخته است.

- تبعیض سیستماتیک: قوانین تبعیض‌آمیز علیه زنان (مانند حق طلاق یا حضانت) و اقلیت‌های قومی - مذهبی (مانند محرومیت از آموزش به زبان مادری)، نقض حقوق بنیادین شهروندی است.

۱.۴ چرخه معیوب فساد و ناکارآمدی:

- اقتصاد رانتی: وابستگی ۶۵٪ بودجه دولت به درآمدهای نفتی (بانک مرکزی، ۱۴۰۲)، زمینه‌ساز رانت‌خواری و توزیع ناعادلانه منابع شده است.

- شاخص فساد: ایران با کسب نمره ۲۵ از ۱۰۰ در شاخص ادراک فساد (شفافیت بین‌الملل، ۲۰۲۳)^۱، در رتبه ۱۴۹ جهان قرار دارد. فساد در پروژه‌های عمرانی و نظام مالیاتی، به عنوان یکی از موانع اصلی توسعه پایدار شناسایی شده است.

۱. مرکز آمار ایران. (۱۴۰۲). گزارش سالانه آمارهای اقتصادی - اجتماعی. تهران: انتشارات مرکز آمار ایران.

¹ Transparency International. (2023). Corruption Perceptions Index 2023.

۱,۵. بحران مشروعیت و اعتماد عمومی:

- شکاف دولت-ملت: نظرسنجی مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (ایسپا، ۱۴۰۲) نشان می‌دهد ۷۲٪ شهروندان به عملکرد دولت در کاهش نابرابری‌ها «اعتماد ندارند».
- جنبش‌های اعتراضی: گسترش اعتراضات مردمی در سال‌های اخیر (مانند اعتراضات آبان ۹۸ و خیزش ۱۴۰۱)، بازتاب نارضایتی از توزیع ناعادلانه قدرت و منابع است.

۲. پرسش اصلی تحقیق:

در چنین بستر پرچالشی، این پرسش اساسی مطرح می‌شود: دولت ایران چگونه می‌تواند در چهارچوب ساختارهای سیاسی-اقتصادی موجود، حقوق عمومی را پاس دارد و عدالت اجتماعی را نه به عنوان یک شعار، بلکه به عنوان یک واقعیت عینی تحقق بخشد؟

- آیا تمرکززدایی از قدرت و بازتعریف نقش دولت از «حاکمیتی» به «خدمت‌رسان» می‌تواند راهگشا باشد؟
- چگونه می‌توان میان الزامات امنیتی-سیاسی و حقوق بنیادین شهروندی توازن ایجاد کرد؟
- تجربه سایر کشورهای درگیر با اقتصاد رانتی (مانند ونزوئلا یا اندونزی) چه درس‌هایی برای ایران دارد؟
- این پژوهش با عبور از سطح توصیف مشکلات، در پی کشف رابطه دیالکتیک بین ساختار قدرت و تضییع حقوق عمومی است تا راهکارهایی مبتنی بر واقعیت‌های بومی ارائه دهد.

۳. مبانی نظری:

۳,۱. نظریه حکمرانی خوب (برنامه توسعه ملل متحد، ۱۹۹۷)

این نظریه بر سه اصل کلیدی استوار است:

- شفافیت: دسترسی آزاد شهروندان به اطلاعات دولتی و روشن بودن فرآیندهای تصمیم‌گیری.
- پاسخگویی: الزام نهادهای حکومتی به توضیح اقدامات خود در برابر مردم و نهادهای نظارتی.
- مشارکت: حضور فعال جامعه مدنی و شهروندان در طراحی و اجرای سیاست‌ها.

انطباق با ایران:

- بر اساس «شاخص حکمرانی جهانی» بانک^۱ جهانی (۲۰۲۳)، ایران با نمره ۲۷ از ۱۰۰ در میان کشورهای جهان، در جایگاه پایینی قرار دارد. این امتیاز پایین عمدتاً ناشی از موارد زیر است:
- ضعف شفافیت: عدم انتشار عمومی قراردادهای کلان اقتصادی (مانند فروش نفت) و ابهام در بودجه‌ریزی نهادهای نظامی.

- پاسخگویی محدود: نهادهای نظارتی مانند «دیوان محاسبات» فاقد اختیارات لازم برای پیگیری تخلفات ارگان‌های قدرتمند هستند.

- مشارکت نهادمند: محدودیت‌های قانونی برای فعالیت احزاب و سازمان‌های مردمنهاد (بر اساس ماده ۲۴ قانون

۳,۲. نظریه عدالت توزیعی (جان رالز، ۱۹۷۱)

رالز در نظریه خود دو اصل بنیادین را مطرح می‌کند:

۱. بر اساس گزارش شاخص ادراک فساد (شفافیت بین‌الملل، ۲۰۲۳)، ایران با نمره ۲۷ از ۱۰۰ در جایگاه ۱۴۹ از ۱۸۰ کشور جهان قرار دارد.

. اصل آزادی‌های اساسی: هر فرد حق دارد از گسترده‌ترین آزادی‌های ممکن برخوردار باشد، مشروط به اینکه این آزادی با آزادی دیگران تعارض نداشته باشد.

۳،۳. اصل تفاوت: نابرابری‌های اجتماعی تنها زمانی موجه هستند که به نفع محروم‌ترین اقشار جامعه باشند.

نقد تطبیقی در ایران:

- تعارض با سیاست‌های امنیت‌محور: قوانینی مانند «اصل ۲۴ قانون اساسی» (محدودیت آزادی مطبوعات به بهانه حفظ امنیت ملی) با اصل اول رالز در تضاد است.

- نابرابری ناموجه: یارانه‌های انرژی که ۳۰٪ آن به ثروتمندان می‌رسد (گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۲)، نقض اصل دوم رالز محسوب می‌شود.

۳،۴. نظریه دولت رانتیر (حسین مهدوی، ۱۳۷۶)

این نظریه توضیح می‌دهد چگونه اقتصادهای متکی به رانت (مانند نفت)، ساختار سیاسی را به سمتی سوق می‌دهند که:

- کاهش اتکا به مالیات: دولت به جای پاسخگویی به مردم، به درآمدهای نفتی وابسته می‌شود.

- تضعیف جامعه مدنی: تمرکز قدرت در دست نخبگان حاکم، مشارکت مردمی را بی‌معنا می‌کند.

- گسترش فساد: رانت‌خواری به جای تولید، به منبع اصلی انباشت ثروت تبدیل می‌شود.

۴. مطالعه موردی ایران:

- ۶۵٪ بودجه دولت در سال ۱۴۰۲ از فروش نفت تأمین شده است (بانک مرکزی).^۱

- بر اساس گزارش شفافیت بین‌الملل (۲۰۲۳)، ۴۰٪ پرونده‌های فساد کلان در ایران مرتبط با بخش انرژی است.

۵. مدل تحلیلی پژوهش: چرخه معیوب ناکارآمدی

این مدل نشان می‌دهد چگونه عوامل سیاسی، اقتصادی و حقوقی در ایران به صورت زنجیره‌ای، حقوق عمومی و عدالت اجتماعی را تضعیف می‌کنند:

عوامل سیاسی → عوامل اقتصادی → پیامدهای اجتماعی → تضعیف حقوق عمومی

شرح مدل:

- الف) عوامل سیاسی:

- تمرکزگرایی در تصمیم‌گیری (نقش بی‌بدیل نهادهای غیرانتخابی مانند شورای نگهبان).

- فقدان رقابت سیاسی واقعی (حذف نامزدهای اصلاح‌طلب در انتخابات ۱۴۰۰).

- ب) عوامل اقتصادی:

- اقتصاد رانتی (وابستگی به نفت و رانت‌خواری).

- سیاست‌های نئولیبرالی ناقص (حذف یارانه‌ها بدون ایجاد امنیت شغلی).

- ج) پیامدهای اجتماعی:

- افزایش شکاف طبقاتی (ضریب جینی از ۳۴.۰ در ۱۳۹۰ به ۴۲.۰ در ۱۴۰۲ رسید).

۱. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. (۱۴۰۲). گزارش سالانه درآمدهای نفتی و بودجه دولتی. بازیابی شده از <https://www.cbi.ir>

- کاهش سرمایه اجتماعی (بر اساس پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، ۱۴۰۰، ۶۷٪ مردم به یکدیگر اعتماد ندارند).
- (د) تضعیف حقوق عمومی:
- محدودیت آزادی‌ها برای کنترل اعتراضات (بازداشت ۱۹، ۰۰۰ نفر در اعتراضات ۱۴۰۱).
- قانون‌گذاری‌های امنیتی (مانند «طرح صیانت از فضای مجازی» که حق دسترسی به اطلاعات را محدود می‌کند).

۶. جمع‌بندی نظری

ترکیب این چارچوب‌ها نشان می‌دهد که حقوق عمومی و عدالت اجتماعی در ایران در دام چرخه‌ای معیوب‌گرفتار شده‌اند: ساختار سیاسی متمرکز، اقتصاد رانتی را تغذیه می‌کند؛ اقتصاد رانتی به نابرابری دامن می‌زند؛ و نابرابری، مشروعیت نظام را کاهش می‌دهد که پاسخ دولت به آن، سرکوب حقوق عمومی است. شکستن این چرخه نیازمند بازتعریف رابطه دولت-ملت بر پایه نظریه‌های حکمرانی خوب و عدالت توزیعی است.

۷. روش تحقیق

۷.۱ روش‌شناسی پژوهش

این مطالعه با بهره‌گیری از روش ترکیبی (کیفی-کمی) و با هدف تلفیق عمق تحلیلی مصاحبه‌ها با اعتبار آماری داده‌های ثانویه انجام شده است. این رویکرد به پژوهشگر اجازه می‌دهد تا از طریق مثلث‌سازی داده‌ها، به درکی جامع‌تر از پیچیدگی‌های موضوع دست یابد.

الف) طرح تحقیق

روش غالب: پژوهش حاضر از نظر هدف، توصیفی-تحلیلی و از نظر ماهیت، کاربردی است.
استراتژی تحقیق:

مرحله کیفی: شناسایی چالش‌ها و ارائه فرضیات از طریق مصاحبه با خبرگان.

مرحله کمی: آزمون فرضیات و تعمیم‌پذیری یافته‌ها با تحلیل داده‌های آماری.

ب) جامعه و نمونه آماری

- اسناد: قوانین ایران (۱۳۵۸ تا ۱۴۰۲)، گزارش‌های توسعه (۵ برنامه اخیر).

- افراد: کارشناسان حقوقی، اقتصادی و اجتماعی با حداقل ۱۰ سال سابقه مرتبط.

نمونه‌گیری- روش نمونه‌گیری هدفمند (روش گلوله برفی): انتخاب ۲۰ خبره از میان اساتید دانشگاه تهران، وکلای

عضو کانون وکلای دادگستری و پژوهشگران مراکز مطالعاتی.^۱

- آشنایی با مفاهیم حقوق عمومی و عدالت اجتماعی.

- انتشار حداقل ۳ مقاله علمی یا کتاب در حوزه مرتبط.

ج) ابزارهای گردآوری داده

۷.۲. تحلیل اسنادی (مطالعه کتابخانه‌ای):

انواع اسناد:

^۱ Naderi far, M., Goli, H., & Galeae, F. (2017). Snowball sampling: A purposeful method of sampling in qualitative research. *Strides in Development of Medical Education*, 14(3), e67670. <https://doi.org/10.5812/sdme.67670>

اسناد قانونی: قانون اساسی، قانون برنامه پنجم و ششم توسعه، منشور حقوق شهروندی.
 اسناد اجرایی: گزارش‌های سالانه دیوان محاسبات، آمارهای مرکز آمار ایران. ۱۳۹۵-۱۴۰۲^۱
 اسناد بین‌المللی: گزارش‌های توسعه انسانی UNDP، شاخص حکمرانی جهانی بانک جهانی.
 روش تحلیل: کدگذاری محتوایی با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA برای استخراج مفاهیم کلیدی.

۲,۳. مصاحبه نیمه‌ساختاریافته:

پرسش‌های کلیدی:

«مهم‌ترین چالش حقوق عمومی در ایران از نگاه شما چیست؟»

«آیا سیاست‌های فعلی دولت به عدالت اجتماعی نزدیک شده است؟ چرا؟»

جزئیات اجرایی:

مدت هر مصاحبه: ۴۵ تا ۶۰ دقیقه.

ضبط صوتی با رضایت شرکت‌کنندگان و تبدیل به متن با نرم‌افزار Express Scribe.

تحلیل تماتیک با شناسایی الگوهای تکرارشونده

۸. جامعه آماری

- اسناد: قانون اساسی، برنامه‌های توسعه، گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس ۱۴۰۰-۱۴۰۲

- مصاحبه‌شوندگان: اساتید دانشگاه تهران، وکلای دادگستری، فعالان مدنی.

۹. یافته‌های تحقیق

۱. چالش‌های ساختاری: اقتصاد رانتهی و تمرکز قدرت

- وابستگی به نفت:

- سهم ۶۵٪ از درآمدهای دولت در سال ۱۴۰۲ از فروش نفت (بانک مرکزی ایران) نشان می‌دهد اقتصاد ایران همچنان در دام رانتیسم گرفتار است. این وابستگی، بودجه‌ریزی را به نوسانات قیمت نفت حساس کرده و برنامه‌ریزی بلندمدت را مختل می‌کند.

- توزیع ناعادلانه منابع: ۸۰٪ از قراردادهای نفتی با شرکت‌های زیرمجموعه نهادهای نظامی (مانند ستاد اجرایی فرمان امام) منعقد می‌شود (گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۱). این امر باعث انباشت ثروت در دست گروه‌های خاص و تشدید شکاف طبقاتی شده است.^۱

- تمرکزگرایی سیاسی:

- نهادهای نظارتی مانند «دیوان محاسبات» تنها توانایی بررسی ۳۰٪ از هزینه‌های دستگاه‌های نظامی و امنیتی را دارند.

- شورای نگهبان به عنوان نهاد غیرانتخابی، در ۱۴۰۱، ۵۸٪ از نامزدهای انتخابات مجلس را ردصلاحیت کرد (گزارش خانه آزادی، ۲۰۲۳). این امر مشروعیت نهادهای انتخابی را زیر سؤال برده است.

۱. نرخ بیکاری در سال ۱۴۰۲ به ۱۲٪ رسید مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲ برای بازه زمانی: بررسی آمارهای اقتصادی در بازه ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۲ نشان می‌دهد که...

مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵-۱۴۰۲

۱. مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۱.

۲. نقض حقوق عمومی: از سانسور تا بی‌عدالتی قضایی

- سانسور سیستماتیک:

- بر اساس مصاحبه با ۷۰٪ شرکت‌کنندگان، فیلترینگ هدفمند (مانند مسدودسازی پیام‌رسان‌های خارجی) و اختناق مطبوعات (تعطیلی ۴۰ روزنامه در ۵ سال اخیر) اصلی‌ترین ابزارهای محدودسازی آزادی بیان است.

- ماده ۲۴ قانون مطبوعات («ممنوعیت نشر اخلال در امنیت ملی») به صورت گزینشی برای ساکت کردن منتقدان استفاده می‌شود (گزارش گزارشگران بدون مرز، ۲۰۲۴).

- نظام قضایی ناکارآمد:

- میانگین زمان رسیدگی به پرونده‌های مدنی ۲ سال و ۳ ماه است (قوه قضائیه، ۱۴۰۲)، در حالی که این رقم در ترکیه ۸ ماه است (سازمان عدالت جهانی، ۲۰۲۳).

- تبعیض در دادرسی: ۸۷٪ از پرونده‌های مربوط به فعالان اقلیت‌های قومی (مانند بلوچ‌ها) در دادگاه‌های انقلاب بدون حضور وکیل مدافع برگزار می‌شود (مصاحبه با وکیل P7).

۳. عدالت اجتماعی: از شکاف جنسیتی تا سیاست‌های ناکارآمد

- نابرابری جنسیتی:

- سهم زنان در پست‌های مدیریتی کلان دولتی تنها ۴٪ است (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲).^۱

- قوانین تبعیض‌آمیز: بر اساس ماده ۱۱۴۱ قانون مدنی، سن ازدواج دختران ۱۳ سال است، در حالی که این رقم برای پسران ۱۵ سال است.

- سیاست‌های ضد فقر:

- طرح ملی مسکن: تنها ۱۸٪ از واحدهای ساخته شده در سال ۱۴۰۲ به دهک‌های کم‌درآمد اختصاص یافت (گزارش دیوان محاسبات).

- یارانه نقدی: ۴۵٪ از یارانه‌ها به ۳۰٪ ثروتمندترین خانوارها می‌رسد (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۱).

- شاخص فلاکت:

- ترکیب نرخ تورم (۴۸٪) و بیکاری (۱۲٪) در ۱۴۰۲، شاخص فلاکت ایران را به ۶۰ رسانده است که در مقایسه با ترکیه (۴۵) و عراق (۵۵) وضعیت بحرانی‌تری را نشان می‌دهد.

۴. یافته‌های کلیدی از مصاحبه‌ها

- کارشناس اقتصادی: «(P5) سیاست خصوصی‌سازی در ایران به معنای واقعی اجرا نشده؛ تنها ۲۰٪ از شرکت‌های واگذار شده به بخش خصوصی واقعی فروخته شده‌اند. مابقی به نهادهای شبه دولتی منتقل شده‌اند.»

- فعال مدنی: «(P15) قانون اساسی ایران از نظر تئوری مترقی است، اما ماده ۱۱۰ (اختیارات رهبری) مانند شمشیری دامو کلس بر سر هرگونه اصلاحات واقعی آویزان است.»

- حقوق‌دان: «(P9) ۷۰٪ از قضات دادگاه‌های انقلاب پیشینه نظامی یا امنیتی دارند. این مسئله استقلال قضایی را نقض می‌کند.»

۱. مرکز آمار ایران. (۱۴۰۲). گزارش سالانه شاخص‌های جنسیتی و اقتصادی [نسخه الکترونیکی]. بازیابی شده از <https://www.amar.org.ir>

۵. جمع‌بندی یافته‌ها

- چرخه معیوب: تمرکز قدرت → اقتصاد رانتی → نابرابری → اعتراضات → سرکوب → کاهش مشروعیت.
- پارادوکس قانونی: وجود قوانین مترقی (مانند منشور حقوق شهروندی) در کنار قوانین امنیتی (مانند طرح صیانت) که عملاً حقوق شهروندی را نقض می‌کنند.
- فرصت‌های از دست رفته: علیرغم درآمدهای نفتی کلان (۴۵۰ میلیارد دلار در ۱۰ سال اخیر)، ایران نتوانسته به اهداف توسعه پایدار^۱ (SDGs) در زمینه فقر و نابرابری دست یابد.
- این یافته‌ها نشان می‌دهد که حل بحران حقوق عمومی و عدالت اجتماعی در ایران نیازمند بازتعریف رابطه دولت-ملت بر پایه پاسخگویی، شفافیت و مشارکت واقعی است.

۱۰. تحلیل بحث

۱. تحلیل علل ریشه‌ای ناکارآمدی: سه گانه بحران سیاسی، اقتصادی و حقوقی

الف) چالش سیاسی: تمرکز قدرت و فرسایش مشروعیت

- نقش شورای نگهبان: این نهاد غیرانتخابی با استفاده از اختیارات نظارتی (اصل ۹۹ قانون اساسی)، در دهه اخیر به طور متوسط ۵۲٪ از نامزدهای انتخابات مجلس و ۷۰٪ از نامزدهای انتخابات ریاست جمهوری را ردصلاحیه کرده است (گزارش خانه آزادی، ۲۰۲۳). این امر فضای سیاسی را به سمت تک‌صدایی سوق داده و امکان اصلاحات ساختاری را مسدود می‌کند.

- پارادوکس مشروعیت: نظرسنجی مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (ایسپا، ۱۴۰۲) نشان می‌دهد تنها ۳۱٪ مردم به نهادهای حاکمیتی «اعتماد زیاد» دارند. این شکاف مشروعیت، دولت را به سمت سرکوب برای حفظ قدرت سوق می‌دهد.

ب) چالش اقتصادی: نفرین منابع و اقتصاد دوگانه

- نفت به مثابه سلاح دو لبه: در حالی که درآمدهای نفتی ایران در دهه ۱۳۹۰ به طور متوسط سالانه ۶۰ میلیارد دلار بوده است^۱ (بانک مرکزی)، این منابع صرف هزینه‌های جاری (مانند یارانه‌های غیرهدفمند) به جای سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های مولد شده است.

- اقتصاد دوگانه: همزیستی بخش رسمی (با رشد ۲٪ در سال ۱۴۰۲) و بخش غیررسمی (۳۵٪ اقتصاد ایران) که زمینه‌ساز فرار مالیاتی و فساد است. برآوردها نشان می‌دهد ۴۰٪ از بازار ارز ایران در دست شبکه‌های غیرقانونی است (گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۱).

ج) چالش حقوقی: قوانین امنیتی به مثابه ابزار سرکوب

- تفسیر گزینشی قوانین: ماده ۲۴ قانون مطبوعات («ممنوعیت نشر اخلال در امنیت ملی») در سال ۱۴۰۲، مبنای تعطیلی ۱۸ رسانه و احکام زندان برای ۲۷ روزنامه‌نگار شد (گزارشگران بدون مرز، ۲۰۲۳).

^۱ United Nations. (2015). Sustainable Development Goals (SDGs). Retrieved from <https://sdgs.un.org/goals>

۱. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. (۱۴۰۰). گزارش سالانه درآمدهای نفتی و تراز پرداخت‌ها (۱۳۹۰-۱۴۰۰) [نسخه الکترونیکی]. بازیابی شده از <https://www.cbi.ir>

- قانون مجازات اسلامی: ماده ۶۱۰ («اخلال در نظم عمومی») در اعتراضات ۱۴۰۱، برای صدور احکام سنگین (تا ۱۰ سال حبس) علیه ۱۲۰۰ فعال مدنی استفاده شد (عفو بین الملل، ۲۰۲۳).
۲. مطالعه تطبیقی: تجربه مالزی در مبارزه با فساد و درس‌هایی برای ایران
- الف) مدل مالزی: ترکیب استقلال نهادی و جرئت سیاسی
- کمیسیون مبارزه با فساد (MACC) این نهاد مستقل با اختیارات قضایی، از سال ۲۰۰۹ تا ۲۰۲۳ موفق شد:
- ۳۰٪ کاهش در شاخص ادراک فساد (از نمره ۵.۴ به ۸.۶).
- محکومیت ۱۲ وزیر و ۴۵ نماینده مجلس در پرونده‌های فساد.
- بازیابی ۱.۲ میلیارد دلار از دارایی‌های بلوکه‌شده فاسدین (گزارش MACC، ۲۰۲۳).
- ب) الزامات موفقیت مدل مالزی:
- استقلال نهادی: MACC مستقیماً به پارلمان گزارش می‌دهد و تحت کنترل قوه مجریه نیست.
- شفافیت مالی: انتشار آنلاین دارایی‌های تمام مقامات بالارته.
- حمایت مردمی: ۷۴٪ مالزیایی‌ها به عملکرد MACC اعتماد دارند (نظرسنجی مرکز مطالعات آسیایی، ۲۰۲۳).
- ج) تطبیق با ایران: موانع و امکان‌سنجی
- تجربه ناموفق داخلی: سازمان بازرسی کل کشور در سال ۱۴۰۲ تنها توانست ۷.۰٪ از بودجه دستگاه‌های نظامی را بررسی کند (گزارش دیوان محاسبات).^۱
- راهکار پیشنهادی: ایجاد «کمیسیون مستعد مبارزه با فساد» با ترکیبی از قضات مستقل، نمایندگان مجلس و اعضای جامعه مدنی، تحت نظارت مستقیم رهبری.
۳. تحلیل چرخه معیوب: از تمرکز قدرت تا نقض حقوق عمومی
- تمرکز قدرت سیاسی ← اقتصاد رانتی ← نابرابری ← اعتراضات ← سرکوب ← کاهش مشروعیت
- مطالعه موردی اعتراضات ۱۴۰۱:
- زنجیره علیتی: افزایش ۵۰٪ی قیمت مرغ (تابستان ۱۴۰۱) → اعتراضات معیشتی → تبدیل به مطالبات سیاسی (شعار «زن، زندگی، آزادی») → سرکوب گسترده (بازداشت ۱۹,۰۰۰ نفر) → تشدید تحریم‌ها → کاهش درآمدهای نفتی.
- پیامد: کاهش ۷٪ی تولید ناخالص داخلی در سال ۱۴۰۲ (صندوق بین‌المللی پول).
۴. جمع‌بندی: گذار از بحران با الهام از تجارب جهانی
- الگوی نروژ: مدیریت درآمدهای نفتی از طریق «صندوق نفت» (۴.۱ تریلیون دلار دارایی) و سرمایه‌گذاری در بخش‌های مولد.
- الگوی هند: تقویت نهادهای محلی (پانچایات) برای افزایش مشارکت مردمی در توزیع منابع.
- نتیجه‌گیری: ایران نیازمند بسته اصلاحات هماهنگ* است که شامل:
- سیاسی: محدودسازی اختیارات نهادهای غیرانتخابی.
- اقتصادی: ایجاد صندوق ثروت ملی برای کاهش وابستگی به نفت.

۱. دیوان محاسبات کشور. (۱۴۰۲). گزارش نظارت بر بودجه دستگاه‌های نظامی سال ۱۴۰۲ بازیابی شده از <https://www.dmk.ir>

- حقوقی بازنگری در قوانین امنیتی و الحاق به کنوانسیون‌های بین‌المللی حقوق بشر.
این تحلیل نشان می‌دهد که خروج از چرخه معیوب کنونی بدون بازتعریف رابطه دولت-ملت ناممکن است. تجربه مالزی و دیگر کشورها ثابت می‌کند که حتی در بسترهای پیچیده، ترکیب اراده سیاسی، نهادهای مستقل و مشارکت مردمی می‌تواند به بهبود حکمرانی بینجامد.

۱.۱. پیشنهادات جامع و کاربردی

الف) راهکارهای کوتاه‌مدت ۱-۳ ساله:

۱. شفافیت مالی و پاسخگویی:

- الگوی کره جنوبی (پروژه «شهروند»):

- ایجاد سامانه آنلاین ملی برای انتشار *جزئیات تمام قراردادهای دولتی (بالای ۱۰ میلیارد تومان) شامل طرفین قرارداد، مبلغ و مراحل اجرا.

- الزام نهادهای عمومی به انتشار *ترازنامه مالی سالانه در قالب استانداردهای بین‌المللی (مطابق دستورالعمل^۱ GIFT).

- تقویت دیوان محاسبات:

- اعطای اختیار بررسی تمام بودجه‌های دستگاه‌های نظامی و امنیتی (فعالاً معاف از نظارت).

- استخدام حسابرسان مستقل بین‌المللی برای بررسی پروژه‌های کلان (مانند سدسازی و نفت).

۲. اصلاحات قضایی فوری:

- لغو محاکمات بدون وکیل: تضمین حق دسترسی به وکیل در تمام مراحل دادرسی، به ویژه برای پرونده‌های سیاسی و امنیتی.

- کمیسیون بازنگری احکام: تشکیل هیئتی متشکل از قضات بازنشسته و نمایندگان کانون وکلا برای بازبینی احکام ناعادلانه (مانند پرونده‌های اعتراضات ۱۴۰۱).

۳. سیاست‌های فوری کاهش نابرابری:

- هدفمندسازی یارانه‌ها: انتقال یارانه انرژی از صنایع انرژی‌بر (فولاد) به خانوارهای کم‌درآمد (دهک ۱-۳).

- بسته حمایت معیشتی: افزایش سبد کالا به ۲۰ قلم اصلی (شیر، گوشت، دارو) برای ۱۰ میلیون خانوار تحت پوشش.

ب) راهکارهای میان‌مدت ۳-۵ ساله:

۱. اصلاح قانون اساسی:

- بازتعریف اختیارات شورای نگهبان: محدودسازی صلاحیت ردصلاحیت نامزدها به موارد مرتبط با صلاحیت‌های فنی (نه عقیدتی).

- استقلال قوه قضائیه: انتخاب رئیس قوه قضائیه توسط مجمعی از نمایندگان مجلس، حقوقدانان و جامعه مدنی (نه انتصاب).

۲. گذار به اقتصاد غیرنفتی:

- الگوی امارات (اقتصاد دانش‌بنیان):

¹ Global Initiative for Fiscal Transparency (GIFT). (2023). High-Level Principles of Fiscal Transparency. Retrieved from <https://www.fiscaltransparency.net>

- ایجاد ۱۰ پارک فناوری در استان‌های محروم (سیستان و بلوچستان، کردستان) با معافیت مالیاتی ۱۰ ساله.
- سرمایه‌گذاری درزنجیره ارزش انرژی‌های تجدیدپذیر (تولید پنل خورشیدی و توربین بادی).
- توسعه گردشگری فرهنگی: احیای جاده ابریشم دیجیتال با صدور ویزای الکترونیک برای ۱۸۰ کشور.

ج) راهکارهای بلندمدت ۵- ۱۰ ساله:

۱. تحول نظام حکمرانی:

- الگوی آفریقای جنوبی (کمیسیون حقیقت‌یاب): ایجاد نهاد مستقل برای بررسی نقض سیستماتیک حقوق بشر و جبران خسارت قربانیان.

- تمرکززدایی: انتقال ۳۰٪ اختیارات تصمیم‌گیری به شوراهای استانی (مانند مدل آلمان).^۱

۲. ساختار اقتصاد عدالت محور:

- مالیات تصاعدی: وضع مالیات ۵۰٪ بر درآمدهای بالای ۲۰ میلیارد تومان سالانه (مانند مدل اسکانداوی).^۱
- صندوق ثروت ملی: اختصاص ۲۰٪ از درآمدهای نفتی به سرمایه‌گذاری در آموزش رایگان و بهداشت همگانی (الگوی نروژ).

۱۳. نتیجه‌گیری

این پژوهش نشان می‌دهد که عبور ایران از بحران کنونی مستلزم بازسازی قرارداد اجتماعی بر پایه سه اصل مشارکت، شفافیت و عدالت توزیعی است. تجربه هند در تصویب «قانون حق اطلاعات» (۲۰۰۵) و مبارزه آفریقای جنوبی با آپارتاید ثابت می‌کند که فشار توأمان جامعه مدنی و نخبگان اصلاح‌طلب* می‌تواند دولت‌ها را به پذیرش اصلاحات وادارد.

۱۳,۱. نقشه راه پیشنهادی:

- کوتاه‌مدت: کاهش درد مردم با شفافیت مالی و حمایت معیشتی.
 - میان‌مدت: بازگرداندن اعتماد با اصلاح قوانین و پرورش اقتصاد دانش‌بنیان.
 - بلندمدت: تحول ساختاری با تمرکززدایی و بازتوزیع ثروت.
- هشدار پایانی: تعلل در اجرای این اصلاحات، ایران را در چرخه معیوب سرکوب-اعتراض-تحریم نگه خواهد داشت؛ اما الهام از تجارب جهانی و بسیج سرمایه اجتماعی می‌تواند پنجره فرصتی برای گذار مسالمت‌آمیز به دموکراسی مشارکتی باشد.

منابع و مأخذ

منابع فارسی

- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۵۸). تهران: انتشارات مجلس شورای اسلامی.
- قانون مجازات اسلامی. (۱۳۷۵). تهران: انتشارات مجلس شورای اسلامی.
- مرکز آمار ایران. (۱۴۰۲). گزارش سالانه آمارهای اقتصادی-اجتماعی. تهران: انتشارات مرکز آمار ایران.

۱. گرام، آ. (۱۴۰۲). تمرکززدایی و حکمرانی محلی: درس‌هایی از آلمان. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۴۰۱). گزارش بررسی فساد در بخش انرژی. تهران: انتشارات مرکز پژوهش‌ها.

منشور حقوق شهروندی. (۱۳۹۵). تهران: معاونت حقوقی ریاست جمهوری.

منابع انگلیسی

Freedom House. (2023). Freedom in the World 2023: Iran. Retrieved from <https://freedomhouse.org>

Human Rights Watch. (2024). Annual Report on Iran. Retrieved from <https://www.hrw.org>

Rawls, J. (1971). A Theory of Justice. Harvard University Press.

Transparency International. (2023). Corruption Perceptions Index 2023. Retrieved from <https://www.transparency.org>

United Nations Development Programme (UNDP). (1997). Governance for Sustainable Human Development. Retrieved from <https://www.undp.org>

World Bank. (2023). Worldwide Governance Indicators (WGI). Retrieved from <https://info.worldbank.org>

World Justice Project (WJP). (2023). Rule of Law Index 2023. Retrieved from <https://worldjusticeproject.org>

اسناد و گزارش‌های بین‌المللی

Amnesty International. (2024). Iran: Annual Report 2024. Retrieved from <https://www.amnesty.org>

Reporters Without Borders. (2023). Press Freedom Index 2023. Retrieved from <https://rsf.org>

سایر اسناد

مهدوی، ح. (۱۳۷۶). اقتصاد سیاسی ایران: از رانت تا توسعه. تهران: نشر نی.

کاتوزیان، ن. (۱۳۸۵). بررسی حقوق عمومی در ایران. مجله حقوقی دادگستری، ۴۵ (۲)، ۱۲۳-۱۴۵.

مصاحبه‌ها و داده‌های میدانی

مصاحبه با کارشناس حقوقی (1402). (P9). نقش قوه قضائیه در عدالت اجتماعی [مصاحبه منتشر نشده].

مصاحبه با فعال مدنی (1402). (P15). چالش‌های جامعه مدنی در ایران [مصاحبه منتشر نشده].

وبسایت‌های رسمی

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. (۱۴۰۲). گزارش درآمدهای نفتی <https://www.cbi.ir>

دیوان محاسبات کشور. (۱۴۰۲). گزارش نظارت بر بودجه دستگاه‌های دولتی. <https://www.dmk.ir>

Title: The Role of the Government in Protecting Public Rights and Ensuring Social Justice in Iran

Abstract

This research, using an analytical- descriptive method and a comparative study of international experiences, examines the role and performance of the Iranian government in key areas of public rights and social justice. The research findings indicate that **the structural gap between the progressive principles of the constitution and executive mechanisms is the main obstacle to the realization of these two concepts.** Among the identified challenges are the increasing inequality in the distribution of opportunities (with a Gini coefficient of 0.42 in 1402), systematic restrictions on freedom of expression and assembly (based on the annual report of Human Rights Watch in 2024), and the prevalence of administrative corruption (Iran ranks 149th in the Transparency International Corruption Perceptions Index, 2023). This research, by analyzing secondary data including upstream documents, official statistics of the Statistical Center of Iran, and reports of international institutions, along with semi- structured interviews with 20 experts in legal, economic, and social fields, proposes the following operational solutions: 1. Reforming the accountability system by establishing transparent oversight mechanisms and strengthening independent anti- corruption institutions, 2. Empowering civil society institutions by removing legal obstacles to the activities of non- governmental organizations, 3. Implementing targeted redistributive policies such as a progressive wealth tax and the development of comprehensive social insurance. This study shows that the combination of transparent governance, citizen participation, and redefining the regulatory role of the government can be an effective step in reducing the gap between theory and practice. Public rights and social justice are the cornerstones of government legitimacy in modern societies. In Iran, despite the constitutional emphasis on principles such as “social justice” (Principle 3) and “citizenship rights” (Citizenship Rights Charter, 2016), evidence suggests a deep gap between discourse and practice.

Keywords

Fundamental rights, citizen rights, individual and social freedoms, minority rights, human rights
